

Hoe kwam de bescherming van de Drentsche Aa op de kaart?

Bernhard Hanskamp
& Joop Smittenberg

Vijftig jaar geleden verscheen het rapport dat wij nu kennen als 'Gedachtenplan voor het Stroomdallandschap Drentsche A' (Modderkolk et al., 1965). Dit rapport kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Het provinciaal bestuur van Drenthe werkte al enige jaren aan een beschermde status voor het gebied. Het 'Gedachtenplan' was opgesteld door Staatsbosbeheer, maar werd gepresenteerd in het provinciehuis. De provincie nam alle publiekrechtelijke gevolgen voor haar rekening. Wat was de voorgeschiedenis en hoe verliep de uitvoering? Welke keuzes zijn op welke momenten gemaakt en door wie?

Toevallig ontsnapt aan kanalisatie

Grote delen van Drenthe hadden aan het begin van de 20e eeuw nog geen waterschap. Het water liep zonder bijzondere voorzieningen vanaf het plateau naar de randen van de provincie. Na de introductie van kunstmest in de landbouw konden de heidevelden worden ontgonnen. Hierdoor raakten de stroomdalen steeds vaker overstroomd en dat niet alleen in de winter maar geregeld ook in de zomer, wanneer er gehooïd moest worden. De Provincie richtte in 1919 een Rivierenbureau op om plannen te maken voor verbetering van de Drentse riviertjes (Coert, 1984). In 1924 was er een plan gereed voor een grootscheepse wijziging van de waterhuishouding in het stroomgebied van de Drentsche Aa (Provincie Drenthe, 1924). Het plan besloeg een oppervlakte van 30.000 ha. De hoofdstromen van het bekenstelsel zouden door 136 bochtafsnijdingen met 10 km worden bekort (fig. 1). De uitvoering van het plan was financieel gedekt, maar er bleken grote meningsverschillen binnen de Drentse landbouw over de blijvende financiële lasten voor de boeren. Het plan werd daarom nooit uitgevoerd. Door slepende problemen met de provincie Groningen over de kosten van de afvoer van water uit Noord Drenthe werd voor het stroomgebied van de Drentsche Aa pas in 1959 een overkoepelend waterschap ingesteld. Het was waterstaatkundig één van de laatste witte gebieden in heel Nederland! De late vorming van dit waterschap was een geluk voor het voortbestaan van de kronkelende diepen en loopjes.

Bewustwording

Als reactie op ontginningen en bebossingen, sterk versneld in het kader van werkverschaffing in de jaren twintig en dertig, begon de natuur- en landschapsbescherming in Nederland zich te organiseren.

Hierbij kwam ook de Drentsche Aa in beeld. W.H. Diemont was de eerste die een studie maakte van de bos- en weidevegetaties van de Drentse beekdalen. In de jaren 1936 tot 1938 legde hij als medewerker van Staatsbosbeheer (SBB) in Drenthe de grondslag voor een door het Rijk georganiseerde 'Inventarisatie van het voornaamste natuurschoon in Nederland'. Diemont beschreef de aanwezigheid van talrijke schrale, onbemeste hooilanden, waaronder goede voorbeelden van beekdalblauwgraslanden in de dalen van onder meer het Amerdiep, Grolloërdiep, Gasterensche

Diep en Deurzerdiep (Schimmel, 1955). Ook beschreef Diemont de bijzondere natuurwaarden in een deel van het Eexterveld. Dit gebied werd in augustus 1944 uitgebreid onderzocht door de plantensociologische en geologische werkgroepen van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Zij concludeerden: '...kan deze beschrijving ons de grote noodzaak tonen om in te grijpen en dit betrekkelijk kleine stuk te beveiligen voor de in de nabije toekomst dreigende ontginning' (van Andel et al., 1945).

Naar een begin van bescherming

De inventarisatie waar Diemont voor gewerkt had leidde tot een lijst van Meldingsgebieden (gebieden met een passieve planologische bescherming) die door het Rijk in 1942 werd vastgesteld. Deze lijst bevatte in het stroomgebied van de Drentsche Aa het Looner- en Amerdiep en het westelijk deel van het Eexterveld. De Provincie Drenthe richtte in 1941 de Provinciale Streekplan Dienst op (later Provinciale Planologische Dienst, PPD) en stelde in 1943 een Provinciale Plassenverordening vast 'ter voorkoming van ontsiering en tot instandhouding van meren en plassen'. In 1948 werd door de PPD een herziene lijst van Meldingsgebieden opgesteld. Op die lijst stonden meer delen van de

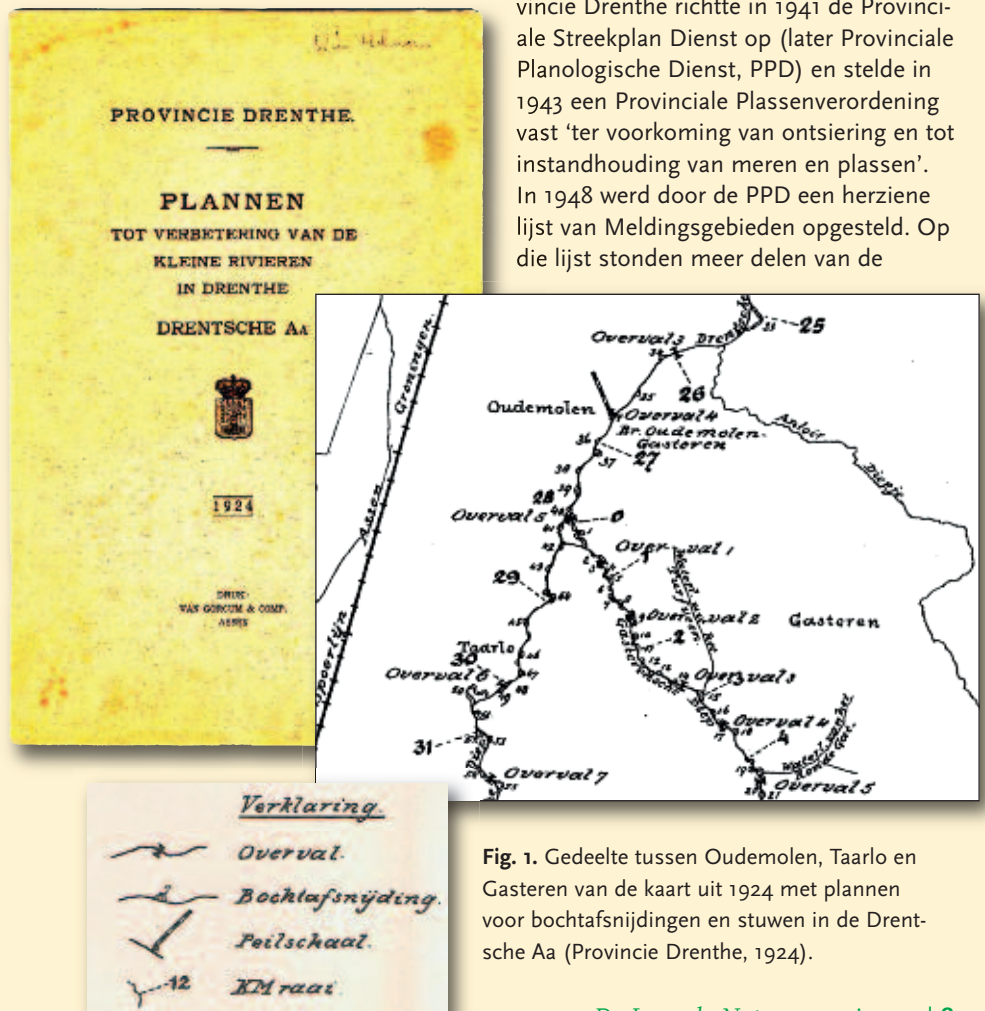

Fig. 1. Gedeelte tussen Oudemolen, Taarlo en Gasteren van de kaart uit 1924 met plannen voor bochtafsnijdingen en stuwen in de Drentsche Aa (Provincie Drenthe, 1924).

Foto 1. Beekdal bij Gasteren (foto: Schimmel, 1954)

stroomdalen in het Drentsche Aa-gebied. Toen de lijst werd voorgelegd aan landbouwwerkgroepen en gemeenten ontstond echter grote weerstand. Tegenstanders vonden het ondenkbaar dat in een tijd van grootscheepse gesubsidieerde naoorlogse ontginningen een beschermingsclaim werd gelegd op particulier boerenland. De besluitvorming over de lijst werd opgeschort. De provinciale Commissie voor Natuurschoon en Recreatie (CNR) ondersteunde de voorstellen van de PPD, maar kon de andere adviescommissies en Gedeputeerde Staten (GS) niet meekrijgen. Om uit de impasse te komen werd Staatsbosbeheer (SBB) verzocht een onderzoek in te stellen. In het rapport van SBB werd geconstateerd dat van blauwgraslanden weinig was overgebleven. Alleen bij Elp waren deze schraallanden nog met een oppervlakte van 6 à 7 ha aanwezig. De stroomdalen herbergden nog wel veel natuurschoon, interessante meanderende beken, belangwekkende vegetaties en diverse zeldzame plantensoorten. Er werd gepleit voor bescherming van grote delen van de Drentsche Aa (Schimmel, 1955, foto 1). Als compromis met de landbouw besloten GS in 1955 tot een 'Beperkte Meldingsplicht' voor particulier boerenland in daarvoor aangewezen beekdalen.

Vanaf 1950 was provinciaal planoloog J. Harms uitermate actief voor de bescherming van natuur, cultuurhistorie en landschap in Drenthe. Hij werkte onder meer

aan een gestage uitbreiding van de Drentse lijst van Meldingsgebieden en hij verzorgde de onderdelen recreatie, natuur en landschap voor het eerste voorontwerpstreekplan voor Noord-Drenthe begin jaren vijftig. In zijn voorstellen zaten reeds de contouren voor bescherming van de Drentsche Aa. Het streekplan kwam echter niet verder door meningsverschillen met de provincie Groningen. In 1959 was Drenthe met Limburg de eerste provincie, waar een nieuwe lijst van Meldingsgebieden door de minister werd vastgesteld. De lijst voor Drenthe van 29 gebieden in 1942 was inmiddels uitgebreid tot 225 gebieden. In aanvulling daarop omvatte de Provinciale Plassenverordening vanaf 1957 inmiddels 139 vennen en veentjes, waarvan ca. 35 in het stroomgebied van de Drentsche Aa. Het overgrote deel van de natuurgebieden en stroomdalen binnen de Drentsche Aa waren hierdoor beleidsmatig in beeld voor een passieve bescherming.

Recreatieontwikkeling en militair gebruik

Rond 1950 verliep de ontwikkeling van de verblijfsrecreatie rond Zeegse, Schipborg en Zuidlaren tamelijk chaotisch. Steeds meer bossen en heiden in Noord-Drenthe dreigden te worden versnipperd tot niet toegankelijke particuliere kavels met verspreide bebouwing. De provincie probeerde orde te scheppen door sturing van de gemeenten. De door Harms hiervoor getekende beleidskaarten legden de basis

voor een zonering en bescherming binnen de Drentsche Aa, die nog steeds actueel is. De relatie met militair gebruik van natuurgebieden was ambivalent. Enerzijds ontsnapten in het begin van de 20e eeuw het Ballooërveld en de heide van Kniphorstbos-De Strubben aan ontginning, anderzijds werden grote bedreigingen pas na jarenlange strijd afgewend: Een beoogd munitiecomplex van 20 ha op het Ballooërveld kwam niet daar, maar verrees bij Oudemolen op een heideterrein. De omgeving van Kamp Schattenberg (Westerbork) was lange tijd in beeld voor militair gebruik. Dat plan ging eind jaren zestig definitief niet door vanwege de plaatsing van een rij radiotelescopen (Hanskamp, 2012).

Ruilverkaveling en ontwatering versus natuurbescherming

In de zomer van 1956 waren er hevige overstromingen en ging de hooioogst verloren (foto 2). In 1957 en 1960 volgden meer overstromingen. De druk om daar wat aan te doen nam toe. Daarbij liepen er in het provinciaal beleid voor de Drentsche Aa twee sporen naast elkaar.

In het eerste spoor werkte Provinciale Waterstaat met de Nederlandse Heide-maatschappij aan een plan voor verbetering van de waterhuishouding. In het tweede spoor werkte de PPD met SBB aan een plan voor bescherming van natuur en landschap.

Foto 2. Overstroming madelanden bij Deurze (foto: ir. Geene, 1956)

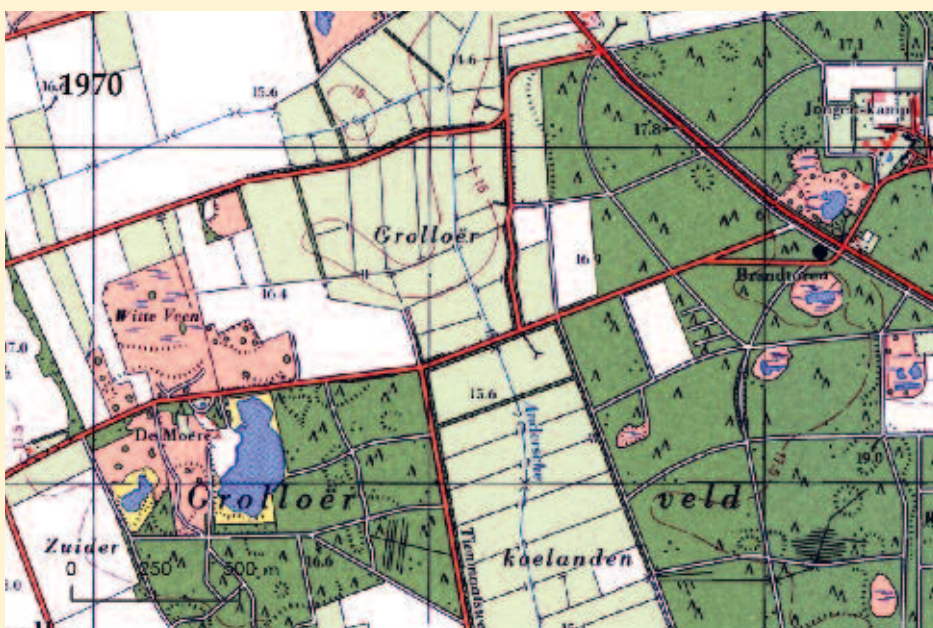
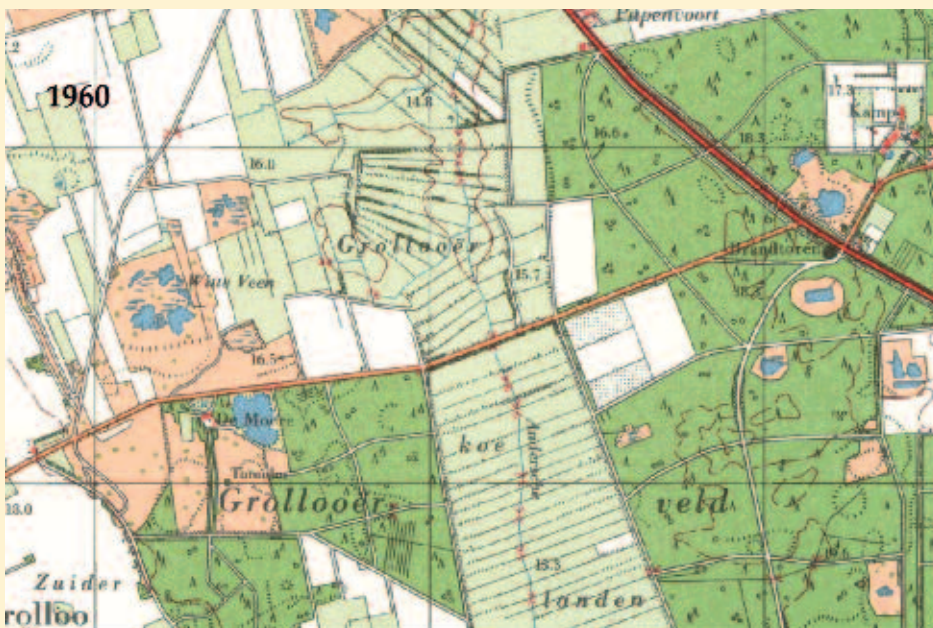

Fig. 2. Bovenloopgebied van het Andersche Diep (Grolloër Koelands) voor en na de ruilverkaveling Grolloo-Schoonloo. Hier is te zien hoe ingrijpend de verkaveling en het landschap veranderden door de ruilverkaveling: schaalvergroting van de percelen, kaveldraaiing, het rooien van houtwallen en aanleg van wegen (bron: Raven, 2012).

In de afweging tussen de belangen van landbouw en landschap werden in 1958 bij de voorbereiding van de ruilverkaveling Grolloo-Schoonloo (in het bovenloopgebied) enkele knopen doorgehakt. Een deel van het Meldingsgebied van het Amerdiep werd verkaveld, maar bleef onbebouwd waardoor toekomstig herstel mogelijk zou zijn. Een ander deel (bij Amen) bleef als landschapsreservaat onaangeroerd. De nieuwe beek werd er omheen geleid. Het zuidelijk deel van het Andersche Diep, bij de Grolloër Koelands (ten oosten van Grolloo), ging geheel op de schop (fig. 2). Toen GS in 1959 het bestuur voor het 'Waterschap De Drentse Aa' installeerden, kreeg dat bestuur de boodschap mee dat het rekening moest houden met het unieke karakter van natuur en landschap. Door de inzet van SBB en PPD onderging het waterhuishoudingsplan van de Nederlandse Heidemaatschappij veel aanpassingen en bleef de hoofdstroom tussen Deurze en De Punt kronkelen. Er werden wel drie aftakkingen naar het Noord-Willemskanaal gepland om bij veel hemelwater een goede afvoer te hebben voor de landbouw. Rond 1964 zijn twee van deze aflaten bij Loon en De Punt gegraven. De derde aftakking bij Taarlo ging uiteindelijk niet door.

Versnelde ontwikkeling, SBB en PPD eendrachtig samen

Rond 1964 werd de ruilverkaveling Vries in hoog tempo voorbereid. Bovendien waren er ruilverkavelingen voor Rolde (1960) en Anloo (1963) aangevraagd. De tijd voor behoud van natuur, cultuur en landschap in het stroomgebied van de Drentsche Aa ging dringen. Op 7 januari 1963 kwam de PPD met een nota aan GS, waarin werd gesteld dat vanwege gewijzigde inzichten 2.200 ha boerenland als overstromingsgebied niet meer geschikt zou zijn voor de zich snel ontwikkelende landbouw en dat deze 2.200 ha diende te worden aangekocht voor bescherming van natuur, cultuurhistorie en landschap. SBB steunde dat voorstel. Voor intern gebruik had SBB al een kaart vervaardigd, waarop een areaal van 1.700 tot 2.200 ha boerenland als aankoopwaardig werd aangemerkt. De adviezen van de PPD en SBB-Drenthe leidden tot een intensief bestuurlijk overleg tussen Assen en Den Haag over het behoud van de Drentse Commissarissen van de Koningin Cramer en Gaarlandt en gedeputeerde G. Londo de hoofdrol.

Foto 3. Veldbezoek met van Leeuwen bij het Taarlosche Diep (foto: Edgar Stapelveld, 1965)

Op weg naar het 'Gedachtenplan'

Vanaf 1962 waren Modderkolk, Stapelveld en de Vroome binnen SBB bezig met hun rapport over de Drentsche Aa. De kern was de landschapsstructuurvisie die richting gaf aan de inbreng van de Vroome bij de ruilverkavelingen. Modderkolk beschreef de inventarisaties en de richtlijnen voor het toekomstig beheer. Heel tactisch werd gekozen voor de titels 'Stroomdallandschap' en 'Gedachtenplan'. Medewerkers van het RIVON (later RIN resp. Alterra), zoals van Leeuwen, zorgden voor de wetenschappelijke onderbouwing (foto 3). In de vergadering van Provinciale Staten (PS) van 21 juni 1965 werd mededeling gedaan over 'gedachten ten aanzien van een landschapsreservaat in het stroomgebied van de Drentse Aa'. SBB kreeg in juli toestemming van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM) om 'boerenland' aan te kopen. Het rapport kwam in september 1965 gereed (Modderkolk et al., 1965) en werd in januari 1966 in het provinciehuis gepresenteerd aan de pers. Het provinciaal bestuur zou alle publiekrechtelijke gevolgen van dit plan voor zijn rekening nemen, maar stelde in december 1966 in een brief aan Provinciale Staten (PS) dat financiering van de aankopen een rijkszaak was. De Provincie nam op zich om een partieel streekplan op te stellen. De Provincie schakelde de landelijk directeur van de Cultuurtechnische Dienst

in om de Drentse landbouwtop te vertellen hoe het beleid voor de Drentsche Aa er uit zou gaan zien. Diverse ministers en hoge ambtenaren kwamen naar het gebied om zich op de hoogte te stellen (foto 4). De landbouworganisaties zetten hun bezwaren uiteen in een tegenrapport (DLG, 1967). De boeren zouden hun huid en grond duur gaan verkopen. Er volgde een bikkelharte strijd tot op de perceelgrenzen en de laatste gulden. Opmerkelijk hierbij is, dat in het Drentse Aa-gebied tot 1960 alleen kleine snippers, in totaal 10 ha, waren verworven door het Ministerie van OKW (later CRM), waaronder 4 ha in het hooilandreservaat De Burgvallen. Begin 1966 was er 53 ha in eigendom. Het Drentse Landschap kocht in die tijd delen van de Gasterse Duinen en het Gasterse Holt. Bij het Ministerie van CRM maakte men

zich zorgen over de kosten van het beoogde landschapsreservaat. Het ging in de onderhandelingen om goede aankooprijzen voor slechte landbouwgrond, met een flinke plus er bovenop voor de goodwill uit de landbouw, een groot nieuw aankoopgebied en het onderhoud in de toekomst. Volgens het Ministerie zou er wel 1.000 ha boerenland af kunnen. De Minister benoemde een adviescommissie om de te grote omvang van het beoogde reservaat kritisch onder de loep te nemen. Deze commissie adviseerde in 1969 nadrukkelijk om het Drentse compromis niet te verkleinen. Vanaf 1969 werd gedurende 10 jaar jaarlijks 1 miljoen gulden voor de Drentsche Aa apart gezet en werd 120 tot 140 ha per jaar aangekocht. Vanuit de landbouw werd in sommige jaren meer grond te koop aangeboden dan er budget was. Die grond kwam

Foto 4. Minister Vrolijk van CRM (midden, met bril) op bezoek in Drenthe in gesprek met o.m. C.d.K. Gaarlandt (streepjespak, op rug gezien) (foto: archief Stapelveld, 1966).

In het plan voor de ruilverkaveling Vries, dat in 1966 door de boeren was aanvaard, waren de plannen voor het Stroomdallandschap nog nauwelijks meegenomen. Tijdens de uitvoering werden enkele aanpassingen doorgevoerd, o.a. bij 'De Heest' (de Vroome, 1995). De voorbereidingen voor de ruilverkavelingen Rolde en Anloo werden vertraagd vanwege afstemming met de plannen voor het Stroomdallandschap. Het leidde in die ruilverkavelingen tot een scherpe scheiding tussen landbouw en natuur. Wel werden om landschappelijke redenen niet alleen de essen, maar ook enkele 'velden' zoals het Eexterveld en het Koebroeksveld bij Balloo, vrij gehouden van bebouwing. Rond de ter inzage legging in 1971-1972 kwam er fundamentele kritiek op de plannen voor de ruilverkavelingen Rolde en Anloo: een studiegroep kwam met het rapport 'Moet dit zo doorgaan?' (Milieuraad Drenthe, 1973). Na discussie in PS werd vastgesteld dat een deel van het stroomdal van het Andersche Diep niet zou worden verkaveld en in feite (maar niet formeel) alsnog toegevoegd aan het Stroomdallandschap. Daarbuiten gingen de geplande werkzaamheden door.

Tot slot

Het rapport van SBB uit 1965 betekende een omslag in de aanpak van natuurbescherming in Nederland (Modderkolk et al., 1966). Ambtelijk was er al ruim vijftien jaar naar toe gewerkt. Door volharding, een sterke lobby en intensieve samenwerking tussen bestuurders en ambtenaren van provincie en SBB is het voor het eerst in Nederland gelukt om een natuur- en landschapsreservaat in te stellen in een tot dan toe hoofdzakelijk agrarisch gebied. Het provinciaal bestuur heeft hierin een doorslaggevende rol gespeeld. Voor het Rijk was het een revolutionaire en kostbare operatie om de beoogde 3.000 ha te verwerven. Toen de plannen rond waren, verzuchtte men bij het Ministerie van CRM: 'dat was eens, maar nooit weer!' (de Vroome, 1995). Een gouden greep was in 1967 de aanstelling van Hindrik Lanjouw als reservaatarbeider en later boswachter. Door zijn voorgeschiedenis als boer in Anderen en inventariseerder van planten en dieren was hij hiervoor uitermate geschikt. Hij speelde een cruciale rol in het beheer en in het opbouwen van een vertrouwensrelatie tussen SBB en de boeren in het gebied (Elerie et al., 1996). En hij zorgde dat er geen bordjes 'verboden toegang' kwamen (Lammerts et al., dit nummer).

Na de introductie van de 'Relatienota' in 1976 en het 'Nationaal Natuurbeleidsplan' in 1989 zijn de grenzen van de te verwerken gronden voor het Stroomdallandschap verder opgerekt tot een gebied van zo'n 6.000 ha. Veel van de oorspronkelijke overgangsgebieden zijn daarbij betrokken. Al met al is de aanpak in het Drentsche Aa-gebied nog steeds uniek. Dat bleek ook weer in 2001 bij de oprichting van het 'Nationaal Beek- en Esdorpenlandschap Drentsche Aa': een natuur- en cultuurgebied (Nationaal Park en Nationaal Landschap) en toeristische trekpleister van formaat!

Literatuur

- Andel, M. van, T. van Andel & T. Waterbolk, 1945.** Bodem en plantengroei in het dal van het Anderse Diep (i.c. Eexterveld, red.). Kruipnieuws, extra nr. Ook in: Smittenberg, J.C. (red.), 1973. Plantengroei in enkele Nederlandse landschappen. NJN, Amsterdam.
- Coert, G.A., 1984.** Drenthe en zijn waterschapen. Boom, Meppel.
- DLC, 1967.** Deining om de Drentse Aa. Drents Landbouwenootschap. Assen.
- Elerie, H., G. Koopman, E. Jonkheid & T. Broekhuis, 1996.** Stroomdallandschap Drentsche Aa, een arcadisch pronkstuk tussen Assen en Groningen. Regio-project uitgevers Groningen.
- Hanskamp, B., 2012.** Bewogen ruimte. De ruimtelijke ontwikkeling van Drenthe 1942-1970. Van Gorcum, Assen.
- Milieuraad Drenthe, 1973.** Studiegroep ruilverkavelingen Rolde en Anloo. Moet dit zo doorgaan? Een landschap wordt bedreigd, symptoom van een achterhaald beleid. Assen.
- Modderkolk, F., E. Stapelveld & H.W. de Vroome, 1965.** Stroomdallandschap Drentsche Aa. Beschrijving en gedachtenplan met betrekking tot het beheer en agrarisch gebruik, de landschappelijke en recreatieve ontwikkeling. SBB Assen.
- Modderkolk, F., E. Stapelveld & H.W. de Vroome, 1966.** Het Stroomdallandschap Drentsche Aa. Een nieuwe fase in het natuurbeschermingswerk ingeluid. Natuur en Landschap 20-1.
- Provincie Drenthe, 1924.** Plannen tot verbetering van de kleine rivieren in Drenthe. De Drentsche Aa. Assen.
- Provincie Drenthe, 1973.** Stroomdallandschap Drentse Aa. Wijziging van het Facetstreekplan voor Natuurschoon en Recreatie. Assen.
- Raven, R.M., 2012.** Strijd om de ruimte, het landschap rondom Grolloo in het krachtenveld van landbouw, recreatie, natuur en wonen tussen 1950 en 2010. MA-scriptie, R.U.Groningen.
- Schimmel, H.J.W., m.m.v. P. Leentvaar & R. Smitsaert, 1955.** De Drentse beken en beek-

dalen en hun betekenis voor natuurwetenschap en landschapsschoon. Staatsbosbeheer Utrecht.

Vroome, H.W. de, 1995. Landschap. In: Van Boerenbeheer(der) naar Natuurbeheer(der). Brochure t.g.v. afscheid Hindrik Lanjouw. Staatsbosbeheer, Assen.

Summary

Case history of the plan for the brook landscape reserve Drentsche Aa

In 2015, 50 years has passed since the publication of a report about the idea to start a nature- and landscape reserve 'Stroomdallandschap Drentsche Aa'. In the time before and after, the realization of this idea has met several incidental pieces of good luck and disappointments.

In 1924, the plan to canalize brook and brooklets on behalf of a better water discharge was not realized because the farmers estimated this plan to expensive. Between 1940-1960 existed another threat of nature and landscape values: intensification of agriculture practices. This caused in 1960 that new plans for the water discharge and agriculture development by re-allotment and reclamation were made. Nature conservationists and rural planners of different governmental and provincial authorities co-operated intensively, resulting in the publication of the report 'Gedachtenplan' in 1965. This plan concerned about 2.200 ha agricultural land. The destination of agricultural land toward nature areas was a new development in The Netherlands. Farmers offered resistance, but after about 3 years of negotiations and promises of good prices for their land they agreed. For the realization a special land use plan was made, finally established by the regional parliament in 1973. In the following 50 years the nature- and landscape reserve has been steadily enlarged to about 6.000 ha. This reserve is still unique and not only important as a reserve for nature and landscape but it has also a great touristic value.

Ing. B. Hanskamp
Van 1975 tot 2014 planoloog bij de provincie Drenthe
Nijlande 7
9452 VA Nijlande
b.hanskamp@planet.nl

Drs. J.C. Smittenberg
Van 1974 tot 2011 landschapsecoloog bij de provincie Drenthe
Anreperstraat 202
9404 LK Assen
jcsmittenberg@gmail.com